

Mintgatant manca mo la cardientscha en l'atgna forza

Contribuziun cumparida en il schurnal da minoritads

DA CLAUDIA CADRUVI / ANR

■ **Bernard Cathomas analysescha la situaziun dal rumantsch. Ed el guarda cunzunt er enavant. Gist perquai è ses tractat ina buna lectura per mintgin che crai d'enonuscher gia fin e manidel il mund rumantsch.** L'analisi è cum-

parida il zercladur en il schurnal davart minoritads europeicas sut il titel «La situaziun dal rumantsch en Svizra – veglias e novas sfidas». Sin bundant ventg paginas tracta Cathomas tant las chargias veglias sco er vistas per l'avegnir. La lectura fa adina puspè surstar. D'ina vart chapescha l'autur da zugliar problems gia daditg enonuschents en novs pleds ed avra uschia forsa portas per autras soluziuns. Da l'autra exprima el fenomens novs, dals quals ins ha gia fatg stim, ma n'è tuttina mai propi stà pertschart da lur existenza.

En sia analisa ni lamenta ni planscha Cathomas. Ses tun exprima plitost la tenuta, tenor la quala problems na muntan betg exnum impediments, mabain plitost sfidas che tentan u cutizzan da prender a maun la lavur.

Ina resumaziun da l'analisi: Ils Rumantschs van sidretg

Las chargias veglias existan anc adina. Las vals rumantschas vivan anc adina ina sper l'autra enstagl ensemen. I manca in center. L'emigraziun dals Rumantschs e l'imigraziun d'umans cun autras linguas ha manà ad ina maschaida permanenta ed ad ina bilinguitad vasta. En ils centers turistics sco en l'Engiadin'Ota, a Flem e Laax u en il Grischun central vegn la lingua indigena quasi sutterrada durant la stagiun.

Tuttina paran ils Rumantschs da sa sentir bain. Ils vegls cumplexs èn svanids. Sper rumantsch discurren bunamain tuts a moda lingiera in dialect tudestg e sa dattan d'enonuscher senza retegnientschas sco Rumantschs. Ils Rumantschs han emprendi dad ir sidretg.

Anc il 1980 n'existeva nagina professura rumantscha, nagin radio dal di, nagina gasetta quotidiana, nagina agentura da novitads e nagin servetsch da translaziun chantunal. Ils ultims decennis è sa midà bler a favur dal rumantsch.

Chasas da scola vidas

Quest maletg positiv stat en cuntrast cun la situaziun demografica. Era sche la dumbraziun dal pievel registrescha in lev augment dals Rumantschs dapi il 1860 – la lavur da scolars ed organisaziun ha pia purtà fritg – daventa la part rumantscha tuttina pli pitschna a proporziun cun la populaziun svizra che crescha ad in crescher.

Il pli grond privel per il rumantsch è ch'i neschan adina pli paucs uffants. En blers vitgs restan las chasas da scolars vidas entant ch'i vegn bajegià novas chasas d'attempads. Incontestà è ch'ina lingua na po betg vegnir mantegnida, senza mantegnair la populaziun.

Sper l'agricultura, il forestalessar, il turissem e la produziun d'electricitad ston ins urgentamain demussar e realisadar alternativas, per exempel decentralisar plazzas da l'administraziun u da la scienza. Senza squitsch politic e lavur da lobing d'organisaziuns da linguatg, ensemen cun politichers chantunals e naziunals, na cuntanschan ins dentant nagut en quest regard.

Bernhard Cathomas.

MAD

La diaspora

Da las personas che pledan rumantsch sco lingua principala vivan sulet la mesadad en l'intschess rumantsch. La diaspora daventa pia adina pli impurtanta. Tge ch'ins po tut far per ina lingua en in ambient ester, san ins emprender dals imigrants en Svizra. Quels vegnan sustegnids dals consulats e da las ambassadas da lur pajais, uschia ch'i dat en las citads svizas oz ina megla purschida per las linguas dal Balcan, il portugais u il tamil che per il talian u rumantsch. L'intervenziun da cussegliera naziunala *Silva Semadeni* ha cuntaschi ch'il cussegl federal examinescha mesiras per promover l'instrucziun taliana ordaifer

la Svizra taliana. Quest tren na dastga la Svizra rumantscha betg manchentar, uschiglio svanescha sia preschientscha pli e pli en Svizra.

Leschas vanas?

Dapi il 1996 è il rumantsch era linguatg uffizial da la confederaziun. La nova costituziun chantunala dal 2003 garantisce la protecziun territoriala. Sin il palpìri è il rumantsch oz protegì prest a moda optimala. Il moviment rumantsch traì strusch a niz quai. Nagin porta plant, sche las leschas na vegnan betg resguardadas. La populaziun na vegn betg sensibilisada per ses dretgs. Ils dretgs da lingua restan uschia mo pleds sin palpìri.

Las organisaziuns da linguatgs dovran perquai la pussaivladad da recurrer – sco las organisaziuns d'ambient. Il singul è mo darar motivà avunda da purtar plant en dumondas da linguatg.

Il dretg da recurrer per organisaziuns linguisticas muntass sut circumstanzas ch'ins faschess recurs cunter vischnancas, instituziuns u il chantun. Conflicts fissan inevitabels. Quai pudess dentant era sensibilisar e render pertschart dals agens dretgs.

La Lia rumantscha e sia legitimitad

Co pudess ins anc rinforzar la Svizra rumantscha? L'idea dal giurist *Thomas Burri* d'in chantun per ils Rumantschs è fascinanta ed irritanta. Èsi be in experiment spiertal u in science fiction giuridic?

U duess ins plitost empruvar da cuntanscher dapli autonomia culturala tenor l'exempel dad autras minoritads europeicas?

Las organisaziuns linguisticas èn constructs d'avant passa tschient onns. Malgrà adattaziuns n'han ellas betg tegnì pigt al svilup e na vegnan per part betg pli d'ademplier lur funcziun, era areguard represchentatividad e legitimitad.

Sche l'uniun tetgala Lia rumantscha na posseda oz betg pli la legitimitad e represchentatividad per l'entira communitad linguistica, dovri novas soluziuns. Quellas èsi anc da chattar.

In agen canal da televisiun

Las medias rumantschas han – ultra da la funcziun principala schurnalistica – la finamira da rinforzar l'unitad rumantscha en sia varietad. Radiotevisiun Svizra rumantscha è cun ses program da radio da 24 uras, cun sia purschida online e cun sias emissiuns da televisiun ina pitga fitg impurtanta. Cun purtar mintga di novitads da l'entir mund, sto la lingua trasora sa regiuvnar. Las medias possestan status e prestige. Ellas stgaffeschan il sentiment da «nus», che fa tegnair ensemen ina gruppa linguistica.

La bilantscha da la SSR vegn turbliata mo perquai ch'i n'è malgrà differents projects betg reussi d'avair in canal cun bler dapli emissiuns rumantschas. Pir cun in agen canal fan ins propi televisiun. Per realisar questa visiun n'han gnanca mancà las finanzas, mabain plitost la cardientscha dals Rumantschs sez en l'atgna forza e creatividad.

Bernard Cathomas: «Zum Stand des Romanschen in der Schweiz / Alte und neue Herausforderungen». Cumpari en «Europäisches Journal für Minderheitenfragen», segunda revista dal 2014. Verlag Österreich. Empustar la revista pon ins qua: 0043-1-610 77-123 u m.dalfen@verlagoesterreich.at